

Marta Pieniążek-Samek

Fundacje artystyczne świeckich w Kielcach w XVII i XVIII stuleciu

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 22, 67-77

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARTA PIENIAŻEK-SAMEK

FUNDACJE ARTYSTYCZNE ŚWIECKICH W KIELCACH W XVII I XVIII STULECIU

Dla uzyskania pełnego obrazu dziejów Kielc w okresie nowożytnym (XVI-XVIII wiek), nie sposób pominąć tak ważnego dla kultury zagadnienia, jakim jest problem mecenatu artystycznego, częściowo już wspomniany w jednym z wcześniejszych opracowań¹. Przekonanie, że *mecenat* to opieka nad artystami, wyrażone po raz pierwszy w pracach Juliusza Dumesnila, przyjęło się niemal powszechnie we wszystkich publikacjach traktujących o tym zjawisku; dla wielu wszakże badaczy – począwszy od Jakuba Burckhardta – *mecenat* oznaczał nie tyle opiekę nad artystą, ile raczej nad szeroko pojmowaną sztuką, czyli zespół rozmaitych czynności, głównie o fundacyjnym i kolekcjonerskim charakterze². I w jednym, i w drugim przypadku – *mecenat jako opieka nad artystą* lub *mecenat jako opieka nad sztuką* – miano *mecenasa*, czyli tego, kto tę opiekę sprawował, rozciągano bądź to na pojedynczą osobę, bądź też – co szczególnie interesujące w kontekście niniejszych rozważań – na pewną grupę ludzi: warstwę społeczną, klasę, organizację czy instytucje – miejską, państwową lub też kościelną³. Niektórzy, jak w Polsce Jan Białostocki, skłonni byli objąć pojęciem *me-*

¹ M. Pieniążek-Samek, *Fundacje artystyczne duchowieństwa na terenie Kielc w XVII i XVIII stuleciu*, w: *Kościół katolicki w Małopolsce w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Kowalski, J. Muszyńska, Kielce-Gdańsk, 2001, s. 79. O pojęciu mecenatu artystycznego zob. E. Śnieżyńska-Stolot, *Pojęcie mecenatu artystycznego*, „Folia Historiae Artium” T. 17, 1981 s. 5-13 (tu literatura); J. Białostocki, *Mecenas – kolekcjoner odbiorca*, w: *Mecenas – kolekcjoner – odbiorca. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1984, s. 9-14; W. Krassowski, *Mecenat artystyczny czy polityka artystyczna*, tamże, s. 15-27; J. A. Chrościcki, *Czy można nazwać mecenasami polskich Wazów?*, w: *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI-XVIII w.*, red. M. Bogucka, Warszawa 1989, s. 184-201; K. M. Dmitruk, *Wokół teorii i historii mecenatu*, w: *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce*, red. J. Kostecki, Warszawa 1999, s. 11-31

² E. Śnieżyńska-Stolot, *Pojęcie mecenatu*, s. 6-8

³ Mecenatowi zbiorowemu w epoce nowożytnej poświęcono m.in. następujące prace: J. Oblak, *Działalność biskupów warmińskich w zakresie sztuki w połowie XVII wieku*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” T. 11, 1964, z. 4, s. 51-86; Z. Fafius, M. Glińska, Z. Radacki, *Mecenat książąt zachodniopomorskich w XVI i XVII w.*, w: *Funkcje dzieła sztuki*, Warszawa 1972, s. 135-184; L. Krzyżanowski, *Rozwój*

cenas także tych, którzy zamawiają dzieło sztuki i pozostają jego posiadaczem bądź ofiarowują je Bogu, a konkretnie instytucji religijnej jako swoje wotum oraz fundatorów budowli lub innych dzieł sztuki o użyteczności społecznej; inni za mecenat uważali również kolekcjonerstwo oraz uprawianie twórczości artystycznej w sposób amatorski⁴. Dążąc do uściślenia terminu, zastępowano go czasem pojęciem *polityki artystycznej*, łączono też niekiedy konkretnego mecenasa – zwłaszcza władcę – ze *sztuką dworską* danego kraju i epoki; coraz częściej również posługiwano się pojęciami *działalność fundatorska* oraz *fundator* (ofiarodawca), „klasyczne” określenia *mecenat* i *mecenas* rezerwując wyłącznie dla przedsięwzięć i jednostek wybitnych (np. Władysław IV Waza, Jan Zamoyski, Stanisław Herakliusz Lubomirski)⁵.

Nierozzerwalnie związane z *mecenatem* jest, co zrozumiale, pytanie o motywy kierujące sprawującym ów mecenat – motywy sprowadzane zwykle do pobudek bądź to idealistycznych, bądź psychologicznych, względnie praktycznych; spośród nich jedynie ta pierwsza najbliższa jest potocznemu rozumieniu słów *mecenat* i *mecenas*: dla przeciętnego odbiorcy ten ostatni kierować się winien w swoim postępowaniu wyłącznie *umiłowaniem sztuki*. Ale obok tak idealistycznych, wskazywano też na bardziej „przyziemne” przyczyny aktywności, tkwiące w psychice mecenasa: próżność i ambicję, chęć odzwierciedlenia swej woli i poglądów, dążenie do upamiętnienia i gloryfikacji własnej osoby wobec potomnych. Niejednokrotnie decydujące okazywały się względy czy raczej motywy niezbyt

nowożytnego mecenatu mieszczańskiego w Gdańsku w XVI w., tamże, s. 185-192; M. Bogucka, *Das bürgerliche Mäzenat in Polen der Zeit des 16. und 17. Jhr.*, „Jahrbuch für Geschichte” T. 23, 1981, s. 151-166; Tejże, *Mecenat w czasie kryzysu gospodarczego: wydatki władz miejskich Gdańska na kulturę w XVIII wieku*, w: *Kultura polska a kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1987, s. 80-88; E. Kotarski, *Gdańska Rada Miasta w XVII wieku w roli mecenasa*, w: *Tryumfy i porażki*, s. 153-182; red. W. Filipowiak, B. Januszkiewicz, *Mecenat artystyczny ksiąząt Pomorza Zachodniego*, Szczecin 1990; M. Zlat, *Nobilitacja przez sztukę – jedna z funkcji mieszczańskiego mecenatu w XV i XVI w.*, w: *Sztuka miast i mieszczaństwa XV-XVIII wieku w Europie Środkowowschodniej*, red. J. Harasimowicz, Warszawa, 1990, s. 77-102; M. Zimniewicz, *Fundacje kościelne w późnośredniowiecznym Kościanie*, Poznań 1994; S. Lesiewicz, *Mecenat biskupów krakowskich w XVI wieku* [mps pracy magisterskiej, UMCS Lublin 1998]; J. Adamczuk, *Mecenat artystyczny i kulturalny biskupów krakowskich w dobie baroku* [mps pracy magisterskiej UMCS Lublin 2000]; M. Pieniążek-Samek, *Fundacje artystyczne*, s. 79-96; P. P. Kondraciuk, *Mecenat artystyczny duchowieństwa diecezjalnego w ordynacji zamojskiej w XVII i XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” T. 50, 2002, z. 4, s. 65-91

⁴ J. Białostocki, *Mecenas – kolekcjoner – odbiorca*, s. 12; E. Śnieżyńska-Stolot, *Pojęcie mecenatu*, s. 13

⁵ J. A. Chrościcki, *Czy można nazwać mecenasami...*, s. 191, 200-201; terminem *działalność fundacyjna* posłużyli się m.in.: P. S. Szlezynger, *Fundacje architektoniczne Stanisława Lubomirskiego wojewody i starosty generalnego krakowskiego*, Kraków 1994; T. Bernatowicz, *Miles Christianus et pelegrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” w Ordynacji Nieświeskiej*, Warszawa 1998; M. Pieniążek-Samek, *Fundacje artystyczne*. Zob. także referaty wygłoszone na zorganizowanej w 2003 r. przez Instytut Historii Sztuki KUL sesji pt. *Fundator i dzieło w sztuce nowożytnej* (w druku)

fortunnie określane jako „praktyczne” – zarówno te o podłożu religijnym, jak i polityczne lub dynastyczne czy gospodarcze – a w przypadku władców wynikające z obowiązków czy też funkcjonujących w społeczeństwie modeli, które przysłużyły im realizować⁶.

W odniesieniu do mieszkańców Kielc, zagadnienie prowadzonej przez nich działalności fundacyjnej, bo to określenie wydaje się najbardziej adekwatne, nie było dotąd przedmiotem oddzielnych rozważań; wspominano je jedynie na marginesie opracowań dotyczących dziejów miasta oraz historii jego zabytków, przede wszystkim kieleckich kościołów; krótkiej analizie poddano tylko aktywność fundacyjną duchowieństwa w XVII i XVIII stuleciu⁷. Jeśli zawężymy termin *kiel-*

⁶ E. Śnieżyńska-Stolot, *Pojęcie mecenatu*, s. 8

⁷ Zob. m.in.: R. Pleniewicz, *Kielce pod względem historycznych zabytków*, „Pamiętnik Kielecki”, Kielce 1901; M. Hubicka, *Kielce. Szkic dziejowy XI-XIII w.*, Kielce 1920; *Przewodnik i informator po Kielcach i okolicach*, Kielce 1922; B. Obuchowicz, *Opis miasta Kielc, katedry, zamku biskupiego, Karczówki oraz fabryki marmurów*, Kielce 1927; J. Zdanowski, *Karczówka pod Kielcami*, Kielce 1928; Tenże, *Kościół św. Trójcy w Kielcach*, „Pamiętnik Koła Kielczan” T. 4, 1929, s. 58-72; Tenże, *Kościół katedralny Najświętszej Marii Panny w Kielcach*, Kielce 1930; F. Mazurek, *Kościół i parafia Św. Wojciecha w Kielcach*, Kielce 1935; N. Miks, *Architektura pałacu biskupiego w Kielcach*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 14, 1952, nr 4, s. 152-174; J. Pazdur, *Dzieje Kielc do 1863 roku*, Wrocław 1967; T. Wróbel, *Osiemsetlecie fundacji biskupa Gedeona w Kielcach*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, R. 47, 1971, nr 5, s. 194-231; Z. Stobiecka, *Pobernardyński zespół kościelno-klasztorny na Karczówce pod Kielcami*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, T. 8, 1973, s. 275-307; Z. Nocoń, *Kościół św. Trójcy i jego rola w formacji alumnów Seminarium Kieleckiego*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, R. 53, 1977, nr 4/5, s. 244-258; M. Morka, *Figura św. Barbary w kościele na Karczówce w Kielcach*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 40, 1978, nr 4, s. 377-389; J. Kuczyński, *XVIII-wieczne skrzydła pałacu kieleckiego*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, T. 14, 1985, s. 75-98; M. Samek, *XVII-wieczna architektura kościoła Św. Trójcy w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, T. 15, 1989, s. 57-84; J. L. Adamczyk, *Wzgórze Zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991; R. Garus, *Bazylika katedralna w Kielcach*, Kielce 1991; *Skarby Kielc*, red. H. Witczyk, Kielce 1992; J. L. Adamczyk, *Rynek w Kielcach. Przeobrażenia przestrzenne i zabudowa mieszczańska Kielc lokacyjnych w XVII-XIX wieku*, Kielce 1993; *Karczówka. Historia – Literatura – Architektura – Przyroda*, red. J. L. Olszewski, Kielce 1995; J. Lewicki, *Najnowsze odkrycia związane z kielecką siedzibą biskupów krakowskich*, w: *Siedziby biskupów krakowskich na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej Kielce 20 IX 1997*, Kielce 1997, s. 147-155; J. L. Adamczyk, *Przewodnik po zabytkach architektury i budownictwa Kielc*, Kielce 1998; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty (obecnie katedry) kieleckiej w epoce baroku w świetle inwentarzy. Część I: Wiek XVII (cyt. Przemiany kolegiaty 1)*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, T. 19, 1998, s. 57-102; W. Pawłowicz, *Kościół i klasztor na Karczówce*, Kielce-Łowicz 1999; Z. Guldón, A. Massalski, *Historia Kielc do roku 1945*, Kielce 2000; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty (obecnie katedry) kieleckiej w epoce baroku w świetle inwentarzy. Część II: Wiek XVIII (cyt. Przemiany kolegiaty 2)*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, T. 20, 2000, s. 11-83; tejsze, *Fundacje artystyczne*, s. 79-95; M. Rawita-Witanowski, *Dawny powiat chęciński*, opr. D. Kalina, Kielce 2001; M. Karpowicz, *Tomasz Pon-*

czanie wyłącznie do osób świeckich, obejmując nim, oprócz mieszczan, także związaną z tym ośrodkiem szlachtę, to wówczas do grona znaczniejszych fundatorów zaliczyć można rodzinę Czechowskich – starostę i żupnika kieleckiego Stanisława (pełnił te funkcje w latach 1630-1648) i dwie jego żony: Zofię i Elżbietę ze Szczepanowskich – ofiarodawczynię trzech antepediów i dwóch obrusów do kolegiaty, a także srebrnej wotywniej tabliczki do obrazu Różańcowego⁸. Znacznie ważniejsze były jednak fundacje samego starosty, który farze przekazał dwa ornaty, wotywną tabliczkę oraz sfinansował wykonanie epitafium Zofii i ołowianej płaskorzeźby przedstawiającej Madonnę z Dzieciątkiem, przy kościele Św. Trójcy natomiast wznosił kaplicę pw. Zaśnięcia Matki Boskiej, zapewne zamierzoną jako grobową, w której wnętrzu znalazła się m.in. zachowana do dziś kamienna figura klęczącego fundatora. Czechowski, jako starosta, czuwał także nad budową pałacu biskupiego, ale tu jego udział ograniczył się wyłącznie do zapewnienia ekonomicznego zaplecza dla tej inwestycji oraz – jak sam to określił – *jej dozoru*; pracami budowlanymi kierował bowiem sprowadzony z Szydłowca Jan Herbek *architectus*⁹. Inny starosta kielecki, Jan Sliwski, ufundował w kolegiacie dwa epitafia, ponadto zdobiące obraz Różańcowy srebrne aniołki i czerwony aksamitny ornat wraz ze stulą i manipularzem¹⁰.

Wśród kieleckich fundatorów szlacheckiego pochodzenia, często zresztą zyskujących nobilitację za zasługi na polu gospodarczym, odnaleźć można m.in. przedstawicieli dwóch znaczących dla dziejów regionu rodzin, obu zresztą o krakowskich korzeniach – Duraczów i Szembeków¹¹. Właściciel kilku kuźnic – Walenty Duracz ufundował korony na obrazie Matki Boskiej w kieleckiej kolegiacie, zaś bracia Szembekowie (synowie wójta i przedsiębiorcy Stanisława) –

cino architekt pałacu kieleckiego, Kielce 2002; M. Pieniążek-Samek, *Sztuka sakralna. Architektura, rzeźba, malarstwo*, w: M. Pieniążek-Samek, A. Oborny, J. Głównka, *Kielce. Dzieje. Kultura. Sztuka*, Kielce 2003, s. 7-107; A. Oborny, *Pałac biskupów krakowskich. Muzeum Narodowe w Kielcach*, tamże, s. 109-162; M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek. Słownik biograficzny*, Kielce 2003

⁸ O fundacjach Czechowskich zob. Archiwum Diecezjalne w Kielcach (ADK), Akta konsystorskie kolegiaty kieleckiej, sygn. PKK-38: *Inventarium apparamentorum et totius supellectilis Eccl[esi]ae Collegiatae Kielcen[sis] [...] confectum [...] Anno 1650* (tu dwa inwentarze, cyt. *Inwentarz 1650 i Inwentarz 1678*), k. 6, 7, 9v, 12, 14-14v, 20v; tamże, Akta kapituły katedralnej kieleckiej, sygn. Kap. K-1: *Ecclesia Collegiata Kielcensis cum sui Ereptione, Fundatione, Dotatione ac illius Ampliatione [...] descripta...*, k. 97-132v: *Inventarium Ecclesiae Collegiatae Kielcensis 1734* (cyt. *Inwentarz 1734*), k. 116; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty 1*, s. 93-94. Biogramy rodziny zawiera: M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 33-34

⁹ Określenie *za dozoru mego* pojawia się na ufundowanej przez starostę kamiennej płycie, odkrytej w pałacu w trakcie prac konserwatorskich, zob. J. Lewicki, *Najnowsze odkrycia*, s. 147. O Janie Herbku zob. M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 60; zob. tejeż: *Nieznane źródło do badań nad pałacem biskupów krakowskich w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” T. 21, 2003, s. 73-77

¹⁰ *Inwentarz 1650*, k. 7, 15, 25v; M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek...*, s. 161-162

¹¹ O rodzinach tych zob. M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 44, 154-156

sekretarz królewski i przedsiębiorca Aleksander i Paweł oraz Szembekowa (Katarzyna lub jej synowe: Krystyna, Anna, Zofia, Elżbieta) inne ozdoby tegoż obrazu: aniołki, gwiazdy i klejnoty; ponadto Aleksander przekazał żelazo do remontu kolegiaty (zapewne pochodzące z jego kuźnicy), a Paweł wspomógł finansowo kościół na Karczówce¹². Wśród innych darczyńców określonych mianem *nobilis* znaleźli się m.in.: pochodzący z Krakowa Wojciech Piotrowski (obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dziś zwany *Matką Boską Łaskawą Kielecką*), Paweł Miklaszewski (korona na tymże obrazie), starosta kielecki Paweł Wilczyński (srebro z przeznaczeniem *na co potrzebnego*) oraz żupnik kielecki Jan Wilczek, który w swoim testamencie (1632) zawarł liczne legaty, m.in. *na fabrykę* kościoła kolegiackiego, do kościółka szpitalnego *na kielich albo na ornaty* oraz na Karczówkę – *na ołtarz albo na obraz do ołtarza*¹³. Ten sam Wilczek zapisał również 3000 złotych na ustanowienie prepozytury szpitalnej przy kościele św. Trójcy, erygowanej – przy współfundacji ks. Macieja Obłomkowicza – 3 grudnia 1638 roku¹⁴.

W grupie fundatorów o *stricte* mieszczańskim już rodowodzie spotkać można nazwiska prawie 30 rodzin zamieszkałych na terenie miasta w XVII stuleciu, np. Barszczyków, Bieleckich, Cedrów, Duchników, Francyków, Grabowskich, Kochanów, Królików, Ornasiów, Rudnickich czy Złotnickich. Na szczególną uwagę zasługuje tu rodzina Ornasiów ze względu na ilość i rodzaj dokonanych fundacji¹⁵. I tak rajca kielecki Adam ufundował nowy ołtarz Wszystkich Świętych w kolegiacie, jego żona Dorota zaś dwa białe ornaty „czamletowe” ze stułami i manipularzami. Do tej świątyni trafiły również dary dzieci tej pary: córki Jadwigi (złoty krzyżyk) oraz synów – gwarka kieleckiego Floriana (ołtarze św. Anny i św. Mikołaja, srebrny i złożony kielich z pateną, krzyżyk) i również gwarka, a także rajcy Stanisława oraz jego żony Zofii (tkaniny, wota). Nie wiemy natomiast, która z kobiet noszących nazwisko *Ornaś* – Dorota, Zofia, Ewa (małżonka Floriana) czy też inna kobieta o tym nazwisku – oddała do kieleckiej kolegiaty parę kap i lniany obrus.

Nieco skromniejsze były już dary innej, znanej rodziny kieleckiej – Cedrów¹⁶. Jan – landwójt, rajca i zarazem malarz – ofiarował jedynie *decimę kryształową*, zapewne przekazaną testamentem; warto dodać, że Jan *zmalował ołtarz Najświętszej Marii Panny* w kieleckiej kolegiacie (ołtarz Różańcowy), być może – jak sugeruje J. Pazdur – brał też udział w dekoracji wnętrza pałacu kieleckiego wraz z innym malarzem kieleckim, Adamem Korbą¹⁷. Pierwsza żona Jana, Anna

¹² Tamże; zob. także *Inwentarz 1650*, k. 13v, 24, 25-25v

¹³ *Inwentarz 1650*, k. 13-13v, 23v, 26; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMKr.), *Acta Episcopalia* vol. 67, k. 441; Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. Ossol. 215/II: *Acta consistorii Kielcensis coram Venerabili Matthia Obłomkowic Vicepraep[os]ito et Officiali Kielcensis agitata [...] Anno D[omi]ni MDCXXXV*, k. 268; M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 102, 122, 173-174

¹⁴ M. Samek, *XVII-wieczna architektura*, s. 59

¹⁵ O fundacjach rodziny Ornasiów zob. *Inwentarz 1650*, k. 3v, 5v, 9, 11v-12, 13, 14, 15, 23v; biogramy: M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 113-115

¹⁶ *Inwentarz 1650*, k. 14, 15, 20v; M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 26-27

¹⁷ J. Pazdur, *Dzieje Kielc*, s. 117. O Adamie Korbie zob. M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 77

z domu Czarnowska, oddała do kolegiaty obrus z *torbotkami wielkimi*, druga zaś – Maryna z domu Duchnik – srebrny relikwiarz do ołtarza Różańcowego.

Równie urozmaicone były dary pozostałych rodzin mieszczańskich. I choć świeccy ofiarodawcy przekazywali (głównie testamentem) legaty pieniężne na rozbudowę świątyni (przede wszystkim kolegiaty, np. *Babka Stolarka* czyli Katarzyna Białaszowa, Róża Falcyna), to jednak najliczniejsze okazały się różnego typu dary rzeczowe¹⁸. Szczególnie chętnie (ze względu na cenę) przekazywano tkaniny (zwykle obrusy), które ofiarowali m.in.: Maryna Baradzina (antepedium i obrus), Barszczykowa – być może Anna (ornat ze stulą i manipularzem), Agnieszka Bielecka (obrus i dwa korporały), Brzoszczyna – Katarzyna, Anna, Zofia, Elżbieta, Zuzanna, Regina, Jadwiga lub Ewa (2 chorągwie do kolegiaty, poduszki na ołtarz w kaplicy w kościele św. Trójcy), Katarzyna Mojecka czy Marcin Jarząbkowski (2 dalmatyki burkatelowe)¹⁹.

Niewiele wiadomo natomiast o innych fundacjach na terenie Kielc. W roku 1676 rodzina Zagórskich wystawiła murowany kościółek Św. Leonarda, który zastąpił drewnianą świątynię opisaną w wizytacji z 1598 roku, a wzniesioną w 2. połowie XVI wieku²⁰. Poza wzmianką o ufundowaniu przez Brzoszczynę wspomnianych poduszek do ołtarza w kaplicy Czechowskiego, czy lampie sfinansowanej przez Jakuba Bienkiewicza dla kościoła na Karczówce, nie zachowały się żadne informacje o innych darach przekazywanych do pozostałych świątyni kieleckich: Św. Wojciecha czy Św. Leonarda²¹.

Szczególną opieką otaczali kielczanie – nie tylko świeccy, ale i duchowni, a także i mieszkańcy okolicznych wsi należących do parafii – ołtarz Różańcowy oraz umieszczony w nim wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, ufundowany przez Wojciecha Piotrowskiego²². Do ozdobienia samego obrazu – oprócz wzmiankowanych Walentego Duracza, Pawła Miklaszewskiego, Jana Śliwskiego czy rodziny Szembeków – przyczynili się m.in.: Bieńkowa z Białogonu (*blaszki wokół twarzy Dzieciątka*), żona Walentego Kochana – Zuzanna z domu Radzankówna (*gwiazdy małe na Panu Jesu*) i jego siostra Łucja (*pasek srebrny*), czy wspomniana już Anna Paluszkowa zwana *Rudnicką*, która ofiarowała 100 florenów *na po-*

¹⁸ *Inwentarz 1650*, k. 25; O *Babce Stolarce* i *R. Falcynie* zob. M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 14, 46

¹⁹ *Inwentarz 1650*, k. 8v, 12-12v, 20v, 25v, 31v; M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 16, 104

²⁰ J. L. Adamczyk, *Rynek w Kielcach*, s. 46-47; M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 170

²¹ AKMKr., *Acta Episcopalia* vol. 69, k. 534v (testament J. Bienkiewicza); M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek...*, s. 23-24

²² O kulcie obrazu zob. m.in.: W. Łydka, *Z dziejów kultu maryjnego na ziemiach diecezji kieleckiej*, w: *Księga jubileuszu stulecia diecezji kieleckiej (1883-1983)*, Kielce 1986, s. 141-142; A. Witkowska, *Ośrodki kultu maryjnego na terenie diecezji kieleckiej*, tamże, s. 269-278; A. Witkowska, D. Olszewski, *Kult Matki Boskiej Łaskawej w kościele katedralnym w Kielcach*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, R. 67, 1991, nr 1, s. 51-60; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty 1*, s. 68-71; Tejże, *Fundacje artystyczne*, s. 87; tejże, *Sanctissimi Rosarii Liber. Księga Bractwa Różańcowego w dawnej kolegiacie (obecnie katedrze) kieleckiej jako źródło do badań nad społeczeństwem Kielc i okolic w XVII i pierwszej ćwierci XVIII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą” T. 3, 2002, s. 91-137

złotą ołtarza²³. O wiele liczniejsze były natomiast zdobiące ów ołtarz wota (srebrne i złote, rytowane lub trybowane tabliczki o różnorodnej dekoracji, krzyżyki, pierścionki, korale, plakietki w formie serca, rąk, nóg, oczu lub figurek dzieci); te wyrazy czci, wdzięczności czy też nadziei na opiekę lub cudowne wyzdrowienie ofiarowywali: duchowni i świeccy, zarówno szlachta (np. Elżbieta i Stanisław Czechowscy, Dorota Delpace, Krzysztof Gembicki, Anna Peczelska), jak i mieszczenie kieleccy i okolic, np. Jan Barszczyk, Jan Francyk, Regina Duchnik, Anna Grabowska, Róża Kanapkowa, Zofia Kostiszewiczowa, ślusarz Wojciech Królik, Franciszek Kowal czy Matjasz Rzeźnik²⁴.

W XVIII stuleciu liczba fundatorów świeckich zmniejszyła się drastycznie z 97 do zaledwie 12, przy czym informacje archiwalne ich dotyczące zachowały się niemal wyłącznie w stosunku do dobrodziejów kieleckiej kolegiaty. W tej skromnej grupie zaznaczyło się przede wszystkim małżeństwo Piekarskich – rajca i wójt kielecki Kazimierz oraz jego żona Teresa z Krygierów²⁵. Z daru wójta pochodziły: srebrny i złotony augsburski kielich wraz z pateną ze szmelcowanemi portrecikami *Mysteriorum Passionis D[omi]ni*, wielki srebrny relikwiarz Krzyża świętego, dwa ornaty ze stułami i manipularzami (biały i fioletowy) oraz *umbrella zielona*; jego żona Teresa ofiarowała zaś srebrny i złotony kielich z pateną, srebrne lichtarzyki oraz czarny ornat ze stulą i manipularzem. Wspólnym przedsięwzięciem małżonków była natomiast ustanowiona 2 maja 1712 roku specjalna fundacja dla wikarych, odprawiających mszę przy ołtarzu św. Krzyża²⁶.

Spośród przedstawicieli mieszczańskiej rodziny Sikorskich, Mikołaj przekazał świątyni dwa ornaty ze stułami i manipularzami (biały i czerwony), jego syn Franciszek zaś srebrny i złotony kielich wraz z pateną; przed rokiem 1753 trafiły też do kolegiaty podobne w charakterze dary mieszczanina Jana Żurawskiego: dwa ornaty ze stułami i manipularzami (karmazynowy i czarny) oraz złotony kielich z pateną²⁷. Wykonane z różnych tkanin i różnego koloru ornaty (ze stułami i manipularzami) ofiarowali również kościółowi: rajca Wojciech Wiśniowski, Maciej Korycki oraz Katarzyna Dorobecka; burmistrz kielecki Józef Kłockowski przekazał zaś do kościoła *lampę niewielką z cyny angielskiej*²⁸.

W zasadzie brak wiadomości o innych fundacjach na terenie Kielc. Wiadomo jedynie, że Maciej Gilba, kucharz biskupa Kajetana Sołtyka, ufundował stojącą

²³ *Inwentarz 1650*, k. 13v, 26; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty 1*, s. 69; Tejże, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 75, 134

²⁴ *Inwentarz 1650*, k. 13v-16; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty 1*, s. 69-70. Biogramy wymienionych w tekście osób zob. tejże, *Kielce XVII-XVIII wiek*

²⁵ *Inwentarz 1734*, k. 97-97v, 99, 103, 108; ADK, Akta kapituły katedralnej kieleckiej, sygn. Kap.K-1: *Ecclesia Collegiata Kielcensis: Inventarium supellectilis Ecclesiae Collegiatae Kielcen[sis] [...] Anno Domini 1753tio...*, k. 133v-134v, 137v; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty 2*, s. 76-77; tejże, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 120-121

²⁶ ADK, Akta kapituły katedralnej kieleckiej, sygn. Kap. K-1: *Ecclesia Collegiata Kielcensis*, k. 86v-92v; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty 2*, s. 12

²⁷ *Inwentarz 1734*, k. 97v, 99v, 101-10v; *Inwentarz 1753*, k. 134, 137-137v; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty 2*, s. 77-78; tejże, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 141-142, 186

²⁸ *Inwentarz 1734*, k. 103v, 106v; *Inwentarz 1753*, k. 135, 138v; M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty 2*, s. 78; tejże, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 41-42, 74, 78-79, 175-176

do dziś kamienną figurę św. Tekli, mającą chronić miasto przed zarazą. Nie wiadomo natomiast kto był fundatorem rokokowych chórków w kościele Św. Trójcy, czy biskup Kajetan Sołtyk, czy też ekonom jego dóbr, cześnik smoleński – Michał Jakubowski, którego portret znajduje się do dziś w kieleckich zbiorach diecezjalnych²⁹.

Wzmiankowani już ofiarodawcy to w większości członkowie Bractwa Różańcowego, erygowanego w kieleckiej kolegiacie 1 marca 1626 roku (m.in. Jan Barszczyk, Agnieszka Bielecka, Jan i Anna Cedrowie, Regina Duchnikowa, Jan Francyk, Adam i Dorota Ornasiowie, Florian Ornaś, Anna Paluszkowa zwana Rudnicką, Jakub Wiślicki, Teresa Piekarska i Maciej Korycki)³⁰. Przynależność ta bez wątpienia miała wpływ nie tylko na rodzaj ofiarowywanych darów (ozdoby ołtarza Różańcowego), lecz także, może być, rozważana w kontekście formacji duchowej kieleckich darczyńców. Część z wyżej wzmiankowanych fundatorów lub też fundatorek pełniła również istotne funkcje w samorządzie miejskim, tak np. Jan Cedro był landwójtem i rajcą, Ornasiowie – Adam, Florian i Stanisław również rajcami, podobnie jak i mężowie Agnieszki Bieleckiej (Andrzej), Reginy Duchnik (Bartłomiej) czy Reginy Dąbrowskiej (Stanisław), z kolei Jan Francyk i Jan Barszczyk ławnikami, małżonek Zuzanny Kochan, Walenty – burmistrzem, wójtem i ławnikiem, a mąż Zofii, organista Stanisław Kostiszewicz – landwójtem i ławnikiem, a zarazem podzupkiem urzędu górniczego³¹. Analogiczna sytuacja miała miejsce i w XVIII wieku: spośród szczupłego grona świeckich ofiarodawców – Józef Kloczkowski, Kazimierz Piekarski i Wojciech Wiśniowski pełnili funkcję burmistrzów, przy czym Piekarski był także wójtem kieleckim, a Wiśniowski rajcą³².

Ogółem wymieniono w źródłach z XVII-wiecznych 97 i XVIII-wiecznych 12 świeckich fundatorów; stosunkowo łatwo wydzielić z tej grupy przedstawicieli stanu szlacheckiego, określanych zawsze jako *Generosus* lub *Nobilis* (23 w XVII wieku, a 2 w XVIII). Znacznie trudniej określić status społeczny pozostałych ofiarodawców: czy byli mieszczanami w pełnym tego słowa znaczeniu, czy przedstawicielami plebsu, biedoty, czy też gośćmi (w dwóch przypadkach są to osoby pochodzące z Sandomierza i Rusi). Wśród przedstawicieli stanu szlacheckiego odnaleźć można w XVII wieku zarówno tych, którzy przeznaczili pieniądze na budowę kościołów (Jan Wilczek, Katarzyna Gawrońska), wznieśli kaplice (Stanisław Czechowski), fundowali tkaniny (Katarzyna Ciemieńska, Elżbieta i Stanisław Czechowscy, Krystyna Gembicka) oraz obrazy (Wojciech Piotrowski, Jan Wilczek), rzeźby i epitafia (S. Czechowski, J. Śliwski) czy ozdoby obrazu i ołtarza Różańcowego; w sumie przedstawiciele szlachty związani z Kielcami lub okolicą dokonali 51 rozmaitych fundacji.

Dziełem pozostałych 84 osób (60 mieszkańców Kielc, 7 z wiosek należących do parafii oraz 17 nieokreślonego pochodzenia) było 113 fundacji o niemal identycznym, jak w przypadku szlachty, charakterze – przy czym największą część ofiarowało ozdoby obrazu i ołtarza Różańcowego oraz zawieszane przy nim

²⁹ J. L. Adamczyk, *Rynek w Kielcach*, s. 32; M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 53-54, 64

³⁰ O Bractwie Różańcowym i jego członkach zob. M. Pieniążek-Samek, *Sanctissimi Rosarii Liber*

³¹ M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek*, s. 15, 17, 27, 37-38, 43, 75, 80.

³² Tamże, s. 74, 121, 175-176.

wota. O ile te ostatnie dary wiążą się przede wszystkim z kultem cudownego obrazu, o tyle pozostałe świadczą już o *stricte* fundacyjnych przedsięwzięciach kielczan. Trzeba przyznać, że wypadają one skromnie. Niewiele osób ofiarowywało specjalne sumy na fabrykę, rzadko też, i to tylko w przypadku zamożniejszych rodzin, fundowano ołtarze czy wyroby złotnicze; dominowały tkaniny, w tym najwięcej obrusów i ręczników, zaledwie kilka ornatów czy kap – te ostatnie to znowu dary osób pochodzących z bogatszych familii Ornasiów i Barszczyków. W następnym XVIII stuleciu odnotowano tylko 12 świeckich ofiarodawców (w tym dwóch przedstawicieli stanu szlacheckiego); zanikły też zapisy na budowę, sfinansowano jedną rzeźbę, niewiele było wyrobów złotniczych na korzyść tkanin; w sumie w tym wieku zlecono wykonanie 39 różnych obiektów.

Powyższe dane warto porównać z aktywnością fundacyjną innej grupy a mianowicie duchowieństwa³³. W XVII wieku dokonano w Kielcach 970 fundacji, z czego 821 było dziełem 66 duchownych (biskupów krakowskich, kanoników i wikariuszy kieleckich, kanoników innych kapituł); odpowiednio w stuleciu następnym, 565 fundacje na ogólną liczbę 604, to efekt aktywności 59 duchownych związanych z Kielcami. Należy wszakże pamiętać, że w tym pierwszym okresie aż 331 fundacji, to dzieło jednej osoby – biskupa Marcina Szyszkowskiego (kościół na Karczówce, 13 tkanin, 317 książek), 184 zaś biskupa Jakuba Zadzika (w tym 174 książki); natomiast w XVIII wieku 227 to znaczące fundacje biskupa Konstantego Felicjana Szaniawskiego (architektura, ołtarze, złotnictwo, tkaniny, księgi liturgiczne, rzeźby)³⁴. Jednak po odliczeniu fundacji wspomnianych tu włodarzy diecezji, przewaga duchowieństwa pozostaje i tak bezsporna, nie tylko ilościowa, także jakościowa. Co prawda w wieku XVII również i świeccy finansowali wykonanie ołtarzy, obrazów, naczyń liturgicznych czy wspomagali wznoszenie budowli sakralnych lub sami takowe wystawiali (kaplica Zaśnięcia NMP), były to na ogół przypadki jednostkowe, ograniczone do przedstawicieli szlachty i najzamożniejszych mieszczan kieleckich³⁵.

Prezentowany zarys działalności fundacyjnej osób świeckich na terenie Kielc w XVII-XVIII wieku, skłania do wysunięcia wniosków, podobnych jak w publikacji poświęconej fundacjom duchowieństwa³⁶. W przypadku obu grup przyczyn aktywności fundacyjnej początków XVII stulecia upatrywać należy w dokonującej się równolegle potrydenckiej reformie Kościoła, zmierzającej nie tylko do szerokiej odnowy życia religijnego i moralnego kleru i świeckich, lecz także do wyraźnych zmian administracyjnych, w tym i większej troski o same świątynie oraz ich wyposażenie; nie bez znaczenia był tu również rozwój miasta dzięki istniejącym w kluczu kieleckim kopalniom i hutom. Nie ulega wątpliwości, że po kryzysie przełomu wieków, do ponownego ożywienia przyczyniła się wszechstronna działalność biskupów: Kazimierza Łubieńskiego, a przede wszystkim Konstantego F. Szaniawskiego. Działalność ta obejmowała nie tylko szeroko

³³ M. Pieniążek-Samek, *Fundacje artystyczne duchowieństwa...*, s. 87. Zgromadzone obecnie dane pozwoliły na uzupełnienie zawartych w tej pracy danych

³⁴ M. Pieniążek-Samek, *Kielce XVII-XVIII wiek...*, s. 152-154, 160-161, 178-179

³⁵ W wieku następnym aktywność fundacyjna świeckich spada drastycznie – zapewne ma to swoje źródło w znacznym zubożeniu ludności, o którym pisał już J. Kuczyński.

³⁶ M. Pieniążek-Samek, *Fundacje artystyczne duchowieństwa...*, s. 94-95

pojętą dziedzinę kultury (liczne fundacje artystyczne, erekcja szkoły, założenie kapeli kolegiackiej), lecz także życie religijne (reorganizacja obu kapituł kolegiackich, fundacja seminarium duchownego i związanej z nim nowej prelatury, „reaktywowanie” Bractwa Różańcowego), opiekę nad ubogimi i chorymi oraz – co szczególnie istotne dla rozwoju Kielc – sferę gospodarki czy funkcjonowania władz miejskich.

Chyba na zawsze pozostaną dla nas tajemnicą indywidualne motywy podejmowania działalności fundacyjnej. Trudno przypuszczać, by w przypadku kielczan aktywność takowa wynikała z *czystej miłości do sztuki* lub z chęci popierania artystów czy rzemieślników. U jej podstaw odnaleźć można raczej głęboką wiarę, skłaniającą do działania na chwałę Boga, a zarazem i nadzieję na uzyskanie w ten sposób nie tyle zbawienia, ile darowania przynajmniej części grzechów. Zapewne bliskie było też fundatorom „przyziemne” pragnienie podniesienia własnego prestiżu, potwierdzenia dokonanyymi fundacjami osiągniętego statusu materialnego, czy wreszcie chęć zapisania się w ludzkiej pamięci – podobne motywy kierowały chyba wszystkimi fundatorami, bez względu na ich miejsce w hierarchii społecznej.

To właśnie dzięki wspomnianym ludziom, ich wierze i ofiarności powstawały dzieła sztuki o różnej skali i wartości artystycznej, z których, niestety, tylko nieliczne przetrwały do dziś. Dogłębna analiza działalności fundacyjnej świeckich i duchownych na terenie Kielc w XVII i XVIII stuleciu będzie już jednak tematem o wiele obszerniejszej, przygotowywanej właśnie do druku publikacji³⁷.

Kielce 2003

Marta Pieniążek-Samek

³⁷ Dwa lata później ukazało się opracowanie dotyczące działalności fundacyjnej na terenie Kielc, zob. M. Pieniążek-Samek, *Tributum gratitudinis reddo. Fundacje artystyczne na terenie Kielc w XVII i XVIII wieku. Studium z historii kultury*, Kielce 2005

ARTISTIC FOUNDATIONS OF LAY PEOPLE DURING THE 17TH AND 18TH CENTURY IN KIELCE

The present article refers to foundational activity undertaken by inhabitants of Kielce in 17th and 18th century. In general, as it is mentioned in archival sources, there were 97 lay founders in 17th century and 12 in 18th. It is relatively easy to separate the representatives of the nobility because they were always described as *Generosus* or *Nobilis* (23 founders in 17th and 2 in 18th century). Among those from 17th century we can find founders who gave money to erect churches (Jan Wilczek, Katarzyna Gawrońska), to build chapels (Stanisław Czechowski), who founded altar cloths and tapestry (Katarzyna Ciemieńska, Elżbieta and Stanisław Czechowski, Krystyna Gembicka), pictures (Wojciech Piotrowski, Jan Wilczek), sculptures and epitaphs (S. Czechowski, J. Śliwski) or ornaments for the Rosary Picture and Altar. All in all, the representatives of the nobility from Kielce or the neighborhood established 51 different foundations.

In the group of strictly middle-class founders we can find nearly 30 family names of those who lived in the territory of the town. Among them were: Barszczyk, Bielecki, Cedro, Duchnik, Francyk, Grabowski, Kochan, Królik, Ornaś, Piekarski, Rudnicki, Tomkiewicz and Złotnicki. The activity of 84 people (60 inhabitants from Kielce, 7 from villages that belonged to the local parish and 17 whose affiliation was impossible to define) resulted in 113 foundations, very similar to foundations organized by the nobility, though most of them sacrificed ornaments and votive offerings for the Rosary Picture and Altar. Although the last offerings were related to the worship of the Holy Picture, the rest of them testified to strictly foundational undertakings of the inhabitants of Kielce. It should be admitted that it looks rather inconspicuously. Very few people gave significant amounts of money to establish a factory. Seldom did they found any altars or goldsmith products, if so, it was usually done by richer families. Generally they founded fabrics as table-clothes and towels, on the other hand there were not many chasubles or copes. The last were usually given by richer families (Ornaś and Barszczyk). In the next century, the 18th, the number of lay founders decreased significantly – only just 12, but only 2 representatives of the nobility. There were no registrations of those who were eager to give money for new buildings, only one sculpture was founded, there were very few goldsmith products – mostly cloths. In sum, only 39 objects were executed in that period.

Thanks to the people mentioned above, their belief and generosity, many masterpieces of art, of different scale and value, came into existence, but unfortunately only few of them survived to the present time.